

Tajana Pleše

UDK: 904:726.7(497.5Garić-grad)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 15. 6. 2011.

MONASTERIUM B. V. MARIAE SUB MONTE SEU PROMONTORIO GARIGH, ALIAS GARICH

Sažetak

Podno najvišeg vrha Dugačkog brda na Moslavačkoj gori, a južno od staroga grada Garića, nalazi se najstariji pavlinski samostan na području današnje Hrvatske. Samostan Blažene Djevice Marije (poznat i kao *Bela crkva*) osnovao je oko 1250. godine magistar Tiburcije. Samostanski se sklop znatno razvio tijekom 14. i 15. stoljeća zahvaljujući političkoj i ekonomskoj moći. Redovnici su napustili moslavački samostan zbog otomanskih napada na moslavačko područje u vremenu između 1520. i 1544. godine.

Samostan se nalazi na izdignutom pravokutnom platou što ga sa sve četiri strane određuje potok Crkveni jarak s pritocima. Samostanski je sklop prije početka arheoloških istraživanja 2009. godine u cijelosti bio prekriven gustom vegetacijom. Unatoč tome, bilo je moguće razaznati njegove vanjske dimenzije. Tijekom dvije sezone arheoloških radova istražena je samostanska crkva po cijeloj dužini unutar sjevernoga dijela longitudinalne simetrale. Crkva Navještenja Marijina (3.155 x 1.050 cm), smještena u sjeveroistočnom dijelu sklopa, longitudinalna je, jednobrodna (1.665 x 860 cm) građevina poligonalno zaključenog svetišta (1.275 x 650 cm). Na zapadnom pročelju pronađen je bogato profiliran kasnogotički portal. Ujedno je potvrđeno kako je unutrašnjost crkve bila popločena tavelama od opeke. Prema dosad postignutim rezultatima, može se pretpostaviti da je samostanski sklop imao tlocrtnu dispoziciju podjednaku onoj pavlinskoga samostana u Pécs-Jakabhegyu.

Ključne riječi: kasnosrednjovjekovna Slavonija; Moslavačka gora; pavlinski samostan Blažene Djevice Marije.

Ukratko o razvoju kasnosrednjovjekovnih pavlinskih samostana onodobnog slavonskog prostora do bitke na Mohaču 1526. godine

Podno najvišeg vrha Dugačkog brda na Moslavačkoj gori, a južno od starog grada Garića, nalazi se najstariji pavlinski samostan na području današnje Hrvatske.¹ Samostan Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori pripada grupi samostanskih sklopova osnovanih u vremenu neposredno nakon ujedinjavanja pečuške i piliške pustinjačke zajednice u *Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae* na čelu s provincijalom Euzebijem oko 1250. godine.² Prvo širenje Reda izvan matičnog patačkog samostana te izvan ugarskih granica (u užem smislu) bilo je uvjetovano novostvorenom vjersko-političkom situacijom s Crkvom bosanskom. Tijekom druge četvrtine 13. stoljeća odaslao je pečuški biskup Bartol na molbu pape Grgura IX. u najjužnije dijelove svoje biskupije i netom okupljene pustinjake koji su samostan u Dubici osnovali 1244. godine. Ritam daljnjeg širenja tek konstituirane pustinjačke zajednice bio je oblikovan mjerama obnove kraljevstva Bele IV. nakon tatarskog pustošenja onodobnog slavonskog prostora. Novoosnovani red imao je naglašenu „domaću“ odrednicu, koja je kralju u tim vremenima obnove bila vrlo interesantna i vrijedna. Izdvojeni svojim životnim kredom od većih urbanih centara, samostani su kao nezavisne jedinice bili važni za oporavljanje posrnuloga gospodarstva i napuštenih obradivih površina te za njihovo kontrolirano upravljanje. Kruna je brojnim darovnicama i olakšicama pomogla napore redovnika u nastojanju za ostvarivanjem legitimiteta, uvjetovanim zaključkom vespremskog biskupa Pavla iz 1263. godine o nedostatnom imovinskom stanju. Potaknuti kraljevom blagonaklonošću spram mladog reda, među osnivače su se ubrzo uključile i moćne plemićke obitelji koje su kroz sljedeća stoljeća podupirale širenje i razvoj pavlinskoga reda. Svega nekoliko godina kasnije od osnutka samostana na Moslavačkoj gori, redovnici su se doselili i na obronke zagrebačke Medvednice. Kralj Karlo Robert nastavio je blagonaklonu politiku Krune spram mladog reda, pa su tako već u prvim godinama 14. stoljeća osnovana još dva samostana: onaj sv. Benedikta u Bakvi (1301.) te onaj sv. Petra na Zlatu (1303./1304.). I Ludovik I. Anžuvinač brojnim je povlasticama osigurao nesmetano jačanje reda, a u vrijeme njegove vladavine osnovana su na onodobnom slavonskom prostoru nova dva samostana: onaj Svih svetih u Strezi (1374.) te samostan Blažene

¹ Samostan se nalazio u Okrugu Gračnica (*Gersencze*) onodobne Križevačke županije, a danas se nalazi na prostoru gospodarske jedinice Kutinska Garjevica (*Hrvatske šume d.o.o.*) Sisačko-moslavačke županije.

² Eggerer, 1663., str. 65. – 80.; Orosz, 1747., str. 30. – 49., 372. – 401.; Świdziński, 1968., 29. – 38.; Dubois, 1988., str. 8., 17. – 19.; Šanjek, 1993., str. 322. – 323., 468. – 506.; Dobronić, 1987., str. 1. – 12.; Elm, 2000., 11. – 12.; Fülöpp Romhányi, 2000., str. 143. – 156.; Török, 2000., str. 125. – 134.; Andrić, 1996., str. 25. – 26.; Franzen, 1996., str. 78. – 80., 87. – 88., 175. – 177.; Hinnebusch, 1997., str. 7. – 58.; Andrić, 2001., str. 9. – 34.

Djevice Marije i Svih svetih u Šenkovcu (1376.). Žigmundova je vladavina, unatoč situaciji s Osmanlijama, bila povoljna za red, koji je mogao nastaviti s nesmetanim razvojem, pa su na samom početku 15. stoljeća osnovani samostani Blažene Djevice Marije u Lepoglavi (1400.) i Kamenskom (1404.). Posljednji pavlinski samostan osnovan tijekom kasnog srednjovjekovlja na slavonskom prostoru bio je onaj sv. Ane u Donjoj Vrijesci (1412.). Rasporedivši se tako po onodobnom slavonskom prostoru, pavlini su uspješno proširili svoje djelovanje prema Primorju i Istri unatoč nestabilnoj političkoj situaciji koja je obilježila vladavine Žigmundovih nasljednika, kraljeva Alberta Habsburškog i Vladislava Poljskog. Iako su u vrijeme vladavine *Dobrog kralja* Matije pavlini znatno proširili svoje posjede, ipak su neke samostane (iz samostana na Zlatu povukli su se u sigurnije Kamensko 1451. godine, dok su onaj u Dubici zauvijek napustili 1465. godine) zauvijek napustili zbog sve učestalijih napada osmanlijskih trupa u pograničnom području. U vremenu do sklapanja mira 1483. godine napadima i devastaciji podlegli su samostani u Kamenskom (1470.), Lepoglavi (1481.) i Remetama (1483.), a najvjerojatnije i onaj u Bakvi. Sve osjetnija opasnost od osmanlijskih napada ponukala je redovnike na sustavno preseljenje pokretnih dobara u sigurnije, utvrđene samostane udaljene od ugroženoga pograničnog prostora (Remete, Šenkovec, Lepoglava). Do presudne bitke na Mohačkom polju 1526. godine napušteni su samostani u Dubici, na Moslavačkoj gori i Zlatu, u Bakvi, Strezi i Donjoj Vrijesci, pa je red tako nastavio djelovati u prostorno znatno smanjenom opsegu.³

O vremenu osnutka samostana na Moslavačkoj gori

Iako su gotovo svi povjesničari i kroničari smatrali kako je samostan Blažene Djevice Marije (poznat i kao *Bela Crkva*) osnovao 1295. godine magistar Tiburcije, radi novih rezultata povijesnih istraživanja i tumačenja isprava S. Pisk trebaju se dosadašnje tvrdnje revidirati. (Eggerer, 1663., str. 90.; Benger, *Chronotaxis*, str. 20. – 21.; Kristolovec, *Descriptio... Monasterium In Garić*, str. 127.; Kovachevich, *Monasteriorum In Croatia... IV De Montibus Garics*; Orosz, 1747., str. 388.; Tkalčić,

³ Eggerer, 1663., str. 113., 132., 237. – 239., 246., 272., 319., 349.; Orosz, 1747., str. 339. – 351.; Smičiklas, 1882., str. 350. – 351., 374. – 499., 539. – 548., 615. – 724.; Tkalčić, 1888., str. 85.; Szabo, 1919., str. 22.; Buturac, 1943., str. 138. – 140.; Dočkal, 1955., str. 161.; Šišić, 1962., str. 244.; Klaić, 1971., str. 461. – 463.; Šidak, 1975., str. 13. – 108.; Klaić, 1976., str. 321. – 329., 504. – 521., 654. – 661.; Klaić, 1989., str. 243. – 265., 317. – 322.; Šanjek, 1993., str. 392. – 393.; Raukar, 1997., str. 302.; Jurković, 2000., str. 71. – 75.; Inalcik, 2002., str. 10. – 20., 39. – 42.; Raukar, 1997., str. 384. – 391.; Grgin, 2001., str. 5. – 12.; Budak, 2004., str. 23. – 34.; Budak-Raukar, 2006., str. 175. – 176., 186. – 201., 274. – 282., 290. – 295.; Budak, 2007., str. 14. – 17., 168. – 179.; Mužić, 2008., str. 7. – 27.

1888., str. 85.; Szabo, 1919., str. 23.; Dobronić, 1987., str. 9. – 12.; Dobronić, 1998., str. 69. – 72.; Pisk, 2007., str. 130. – 135.). To se prije svega odnosi na dvije isprave iz 1257. i 1260. godine (CD V, 578 i 591) kojima je kralj Bela IV. potvrdio magistru Tiburciju međe njegovih posjeda te uredio pravna pitanja na području Gračenice. (AMG IV.29; Kristolovec, *Descriptio... Monasterium in Garić*, str. 127.; Mályusz, 1932., str. 118.; Dočkal, 1955., str. 12.; Klaić, 1976., str. 326.). U obje isprave spominje se kao istočna granica *ad heremitas*, što treba tumačiti činjenicom kako su pustinjaci već tada udruženi živjeli u tom kraju. Iste godine potvrdio je kralj Bela IV. međe posjeda garičkog podanika Večerina, a u ispravi se opet kao prvi susjedi posjeda spominju pustinjaci (CD V, 592). Shodno tome, posjedi Stupna i Gračenica graničili su već 1257. godine s onima u vlasništvu pustinjaka, koji su se ovdje naselili uz dozvolu šomoškog župana Henrika. (Dočkal, 1955., str. 10. – 12.). Samostanska crkva zabilježena je već u ispravi kojom joj je neki Ladislav 1273. godine poklonio dva vinograda *...pro remedio anime sue fratribus sancti Augustini de Gresenche apud ecclesiam beate virginis commorantibus duas vineas...* (AMG II.2; Dočkal, 1955., str. 13. – 14.; CD VI, 50.). Da nije riječ o pogrešnom prijepisu ili tumačenju, dokazuje i prijepis te isprave iz 1325. godine (CD IX, 210) koji je od Čazmanskoga kaptola zatražio moslavački prior Stjepan (*...frater Stephanus heremita ecclesie beate virginis de domo Garig de ordine sancti Augustini.*). Peta isprava koja dokazuje postojanje organizirane samostanske zajednice i prije 1295. godine jest ona kralja Andrije iz 1291. godine (CD VII, 56), u kojoj se pri određivanju međa neimenovane zemlje spominje pustinjačka lipa (*prope tyalias heremitarum*). Pavlini su se kao pustinjaci nastavili spominjati i u ispravama 14. stoljeća, na što ukazuju i isprave iz 1340. i 1349. godine. (CD X, 418; CD XI, 386). Ujedno treba napomenuti kako je u ispravi iz 1295. godine kojom je magistar Tiburcije darovao dio svog posjeda Stupna s dva vinograda samostan prvi put označen toponimom Garić (CD VII, 183; AMG I.6; Dočkal, 1955., str. 15. – 16.). Od 1295. godine nadalje, uz samostan se uvijek navodio toponim Garić, a ne Gračenica. Redovnici se pak po prvi puta imenuju punim nazivom Reda (*ecclesie beate virginis de monte Garig fratrum s. Pauli primi eremite ordinis s. Augustini*) u darovnici plemića Ivana Ugrina iz 1332. godine (AMG I.31; Dočkal, 1955., str. 28.).

Moslavački samostan u pisanim vrelima i dokumentima

Prema izvrsno sačuvanim arhivskim podacima⁴, može se navesti velik broj posjeda koje su moslavački pavlini u gotovo četiri stoljeća prikupili brojnim darovnicama i oporukama mahom plemićkih obitelji te zahvaljujući kojima su postali bogati feudalni posjednici (Adamček, 1989., str. 43. – 44.). Samostanski pokrovitelji bili su slavonski ban Pavao Peć, župani Petar Kastelan i Pavao Čupor Moslavački, magistri Pavao Tiboldović i Ivan Čupor Moslavački, grofovi Ivan iz Bršljanovca, Turbelt de Prata iz Bršljanovca, plemići Herman i Dešen Garešnički, Ivan Ugrin, Ivan Čemer, Klara, Grgur, Emerik i Arnold Echi, Ladislav de Gresencha, Nikola Trautel, Klara de Romachawelge, Jelena iz Presečna, Juraj Čupor Moslavački, Ivan Tekovac, Ladislav iz Kosovca i Stjepan te kapelan kaštelana Benedikta Garićgradskog. Moslavačkom samostanu pripadali su posjedi Stupna, Mihaljevac, Podgorje uz gornji tok Garešnice, dio Paklenca, Bršljanovac i Podgorje, Remete – Lonka, Dimičkovina, Završje, Lukačevac, Gornji i Donji Kosovac, Marijaševac, Sredna, posjedi kod Kutine, kurije u Kosovcu i Beketincu, neke čestice u garešničkom kotaru te one oko potoka Garešnica, kmetska selišta na posjedu Kosovac, Palačna, Beketinec te kod dvorca *Borchianovecz* (*Berstanovecz*) te osam vinograda, jedno ribište (Žabensćica) i tri mlina (jedan u Ramačinu dolu i dva mlina na Kutinici).⁵

Moslavački je samostan tijekom godina stekao brojne povlastice: redovnici su bili oslobođeni davanja kunovine i dike odlukom bana Nikole Lendavskog iz 1354. godine (CD XII, 198; AMG I. 43; Dočkal, 1955., str. 45.), a odlukom pape Bonifacija IX iz 1404. godine, uz redovitu devetinu, mogli su ubirati i desetinu koja je do tada pripadala zagrebačkim biskupima (AMG III.8 i 12; AMG IV.52; Mályusz, 1932., str. 92. – 93. i 263.; Dočkal, 1955., str. 61. – 62.). Kraljica Barbara oslobodila je 1412. godine moslavačke pavline svih državnih poreza (AMG IV.5; Mályusz, 1932., str. 109.; Dočkal, 1955., str. 74.), a kralj Matija Korvin prepustio je redovnicima 1461.

⁴ Arhivom moslavačkog samostana (*Acta Monast. de Garig*) s ukupno 548 isprava obuhvaćeno je vrijeme od 1257. godine do 1520. (odnosno do 1745.) godine. Svi izvornici čuvaju se u Mađarskom državnom arhivu (*Magyar Országos Levéltár*) u Budimpešti, dok se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu nalaze njihovi skraćeni prijepisi (*Elenchus / extractus actorum desolati Monasterii B. V. Mariae sub Monte seu Promontorio Garigh, alias Garich fundati*).

⁵ AMG I.6, 9, 12, 15, 20, 22, 23, 28 i 30; AMG II.2,15, 18 i 50; AMG III.20, 26, 35, 36 i 39; AMG V.15, 28, 30, 40, 78, 99, 100, 117, 120, 143, 146, 147 i 151; AMG VI.1, 2, 4, 5, 16, 18 i 24 35; AMG VII.1 i 3; CD VI, 50; VII, 183; IX, 225; IX, 405; X, 285; X, 366; X, 394; X, 399; XI, 50; XI, 105; XI, 148; XI, 225; XI, 470; Eggerer, 1663., str. 207.; Kristolovec, *Descriptio... Monasterium in Garić*, str. 127.; Mályusz, 1931., str. 301.; 1932., str. 95. i 97., 100. – 102., 275., 281. i 284.; 1933., str. 75. – 76., 82., 85. – 86.; 1934., str. 113. – 118., 126. – 128., 133. i 138.; 1935., str. 233. – 234.; Dočkal, 1955., str. 13. – 16., 19. – 22., 25. – 27., 30. – 32., 35., 54., 63. – 67., 79., 101. – 102., 106., 111. – 115., 135. – 136., 143. – 145.

godine svoja kraljevska prava na daće i poreze, što je ovjerio Stolnobiogradski kaptol (AMG VI.24; Mályusz, 1934., str. 133.; Dočkal, 1955., str. 114 – 115.). Redovnici su sve isprave pomno čuvali te su učestalo potraživali njihove prijepise i ovjere.⁶

Samostan Blažene Djevice Marije djelovao je i kao *locus credibilis*. Među brojnim sklopljenim ugovorima pod okriljem samostanskog sklopa treba posebno izdvojiti onaj Tome Kerenića i Jurja Kukunačića iz 1510. godine (AMG III.50; Mályusz, 1935., str. 264.; Dočkal, 1955., str. 167.) u kojem se prvi (i jedini) puta navodi kako je crkva bila posvećena Navještenju Marijinu⁷ (*...Heremitarum claustris beate virginis de annunciatione...*).

Valja spomenuti i događaj iz 1398. godine, kada su Ivan i Mikota od Paližne, nećaci vranskog priora Ivana od Paližne, u samostanskoj sakristiji ostavili na čuvanju sanduk s poveljama vranskog priorata. Kralj je Žigmund zatražio od pavlina predaju tih dokumenata, no prior Egidije oglušio se o taj zahtjev. Dokumenti su predani tek na naredbu generala reda Jurja I, a kralj je 1402. godine, kao izraz zadovoljstva zbog predaje spornih dokumenata, izdao nalog prema kojem su plemići Trentuli trebali hraniti i štititi moslavački samostan.⁸

Brojni posjedi i nepoštovanje vlasničkih odnosa doveli su do čestih sukoba okolnih plemića i moslavačkih pavlina npr. 1352. s plemićem Benediktom Svilanovim, 1352. s plemićem Ivanom Ugrinom, 1381. s Valentinom iz Glogovnice, 1383. s udovicom Nikole iz Garešnice i njenim sinom Nikolom, 1403. s Nikom i Ivanom Trentulima, 1416. – 1418. s Jurjem iz Sredne, 1414. – 1416. s Pavlom de Pukurom

⁶ U njihovu arhivu nalazio se i prijepis isprave kralja Žigmunda iz 1425. godine kojom je kralj dopustio svim plemićima i građanima na prostoru krune sv. Stjepana darovanje ili oporučno ostavljanje svojih nekretnina i posjeda kome žele (AMG V.6; Mályusz, 1932., str. 272.; Dočkal, 1955., str. 99.), prijepis isprave iz 1429. godine kojom su vacki biskup Nikola i ostrogonski generalni vikar Marej de Videdominis pravno uredili načine i pravo na stjecanje imovine koja je služila kao mjerilo u sporovima s lokalnim župnicima prilikom pogreba i oporuke darovatelja (AMG V.41; Mályusz, 1932., str. 284. – 285.; Dočkal, 1955., str. 99. – 100.) te prijepis povelje kralja Ladislava iz 1455. godine koji je na molbu lepoglavskog priora oslobodio sve (tada postojeće) pavlinske samostane i njihove kmetove od svih državnih daća (AMG V.142 i 145; AMG VI. 2., 6., 7., 24., 26., 38. – 42. i 48.; Eggerer, 1663., str. 221. – 222.; Mályusz 1934.: 113., 116., 118., 119., 133., 141. – 142. i 148.; Dočkal, 1955., str. 140. – 142.).

⁷ Jedini sačuvani prikaz Majke Božje Garičke jest onaj franjevačkog slikara Izaije Gassera iz 1745. godine koji se nalazio na oltaru Majke Božje od sv. Krunice u franjevačkoj crkvi u Kloštar Ivaniću. Samostan je razoren eksplozijom 1944. godine, pa je tako nastradao i oltar sa slikom. Sačuvana je samo fotografija iz 1939. godine (fototeka HAZU, br. 1632). Dobronić, 1998., str. 75. – 76.

⁸ AMG III.1 i 48; Kukuljević Sakcinski, 1886., str. 63. – 66., 68. – 80.; Mályusz, 1931., str. 312. – 313.; Buturac, 1943., str. 137.; Dočkal 1955: 56; Klaić, 1976., str. 655. – 658.; Dobronić, 1984., str. 125. – 133.; Dobronić, 1998., str. 73. – 74.; Budak, 2001., str. 283. – 291.; Budak-Raukar, 2006., str. 200.

i njegovom ženom Klarom de Romachawelge, 1433. s literatom Matijom, 1473. – 1474. s Mihajlom Povlakovićem iz Beketinca, 1441. – 1448. s plemićima iz Sv. Duha, Ravena i Sredne te 1493. i 1508. godine s jegarskim biskupom i kancelarom Tomom Bakačem Erdödyjem).⁹ Sudskih sporova bilo je i zbog prava na desetinu (npr. 1422. sa zagrebačkim biskupom Ivanom III. Albenom i 1434. s magistrom Mihajlom iz Ravena)¹⁰ ili prava uvjetovanih novčanin pozajmicama (npr. 1504. godine sa Sofijom iz Tarnovca)¹¹. Posebno su dugi bili sporovi s dvije jake plemićke obitelji, koje su ujedno bile i važni samostanski pokrovitelji: s Kastelančićima iz Sv. Duha (1402., 1415.-1430. i 1497. godine)¹² te s Čuporima Moslavačkima (1439.-1453., 1462.-1467. i 1481.-1493. godine).¹³ Neki od sudskih sporova povedeni su protiv pavlina zbog povrede prava korisnika usluga (npr. uskraćivanje prava izdavanja dragocjenosti ostavljenih na čuvanju) koje je samostan pružao kao *locus credibilis* (npr. 1380. s plemkinjom Dragicom iz Garešnice, 1442. s Klarom de Romachawelge, 1481. godine s Ladislavom Grebengradskim te s Margaretom iz Vehtovca i dr.)¹⁴. Redovničke je interese uvijek zastupao prior, odnosno vikar.¹⁵ Sudske sporove rješavao je u pravilu

⁹ AMG I.33.– 36., 38., 40. – 42.; AMG II. 41. i 44. – 48.; AMG III. 6., 9. i 14.; AMG IV. 11. – 18., 25., 31., 33., 35., 38., 41., 44., 45. – 48., 59., 65., 69., 70.; AMG V. 91., 113. – 115., 123., 124. i 129.; AMG VII. 5. – 9., 11. – 18., 21., 22., 46., 47., 49., 56. i 57.; AMG VIII. 3. – 5.; CD XII, 69.; XII., 71.; XII., 78.; XII., 79.; XII., 80.; XII., 98.; XII., 136.; XII., 137.; XII., 164.; Eggerer, 1663., str. 187.; Mályusz, 1931., str. 248. – 249., 294. – 298., 315.; 1932., str. 111. – 114.; 117., 120. – 122., 256. – 257., 261., 263. i 265.; 1933., str. 72. – 73., 81. – 82., 87. – 89.; 1935., str. 234. – 244., 257. – 258., 261.; Dočkal, 1955., str. 36. – 45., 51. – 53., 59. – 60., 75. – 79., 92. – 93., 104., 137. – 139., 146. – 152., 162. – 164.

¹⁰ AMG V. 5. i 111.; Mályusz, 1932., str. 271.; 1933., str. 80.; Dočkal, 1955., str. 98., 105.

¹¹ AMG VIII. 1. i 2.; Mályusz, 1935., str. 262. – 263.; Dočkal, 1955., str. 166.

¹² AMG II.8; AMG III.2, 3, 5 i 6; AMG VII.50-53; Mályusz, 1931, str. 313-314; 1935, str. 259-260; Dočkal, 1955., str. 57. – 58. i 165.

¹³ AMG V. 105., 121., 125. – 128., 131. – 136.; AMG VI. 11., 12., 14., 15., 18. – 22., 25., 27. – 33., 36., 44., 66., 46., 47., 50., 52. – 56., 58., 60. – 62.; AMG VII. 26., 28., 30., 31., 33., 34., 36., 38., 39., 43. i 44.; Mályusz, 1933., str. 78., 86., 88. – 92.; 1934., str. 124. – 139., 142. – 146., 149. – 153.; 1935., str. 245. – 251., 253. i 257. – 258.; Dočkal, 1955., str. 107. – 110., 116. – 134.

¹⁴ AMG II. 38. – 40.; AMG V. 119; AMG VI. 35; AMG VII. 27; Mályusz, 1931., str. 292. – 294.; 1933., str. 83.; 1934., str. 138.; 1935., str. 246.; Dočkal, 1955., str. 49. – 51., 80., 160. – 161.

¹⁵ Prema samostanskim ispravama može se donekle rekonstruirati popis priora: 1325., 1329., 1340., 1344. i 1345. Stjepan; 1346. Petar; 1349., 1350. – 1353., 1361. i 1363. Stjepan; 1367. Mihael; 1380. i 1381. Antun; 1381. Matija; 1383. Ladislav; 1386. Tomo; 1386. Ladislav; 1398. i 1399. Egidije; 1402. – 1406. Jakov; 1409. Dominik; 1410. i 1412. Juraj i 1414. Valentin te vikara: 1415. – 1417. Valentin; 1418., 1419. i 1424. Benedikt; 1430. Klement; 1439. Dimitrije; 1442. Mihael; 1444. Franjo; 1448. i 1449. Martin; 1450. Ladislav; 1452. i 1453. Ivan; 1455. i 1456. Mihajlo; 1458. Ivan; 1462. i 1463. Valentin; 1464. i 1465. Jakov; 1465. – 1467. Valentin; 1470. i 1473. Matija; 1480. – 1482. Ivan; 1484. i 1486. Matija; 1493., 1497. i 1498. Petar; 1499. i 1505. Mihael; 1508. i 1510. Petar te 1516. i 1520. Stjepan.

Čazmanski kaptol, dok je u nekoliko navrata (npr. sporovi s Čuporima Moslavačkim i Kastelančićima) pravda zatražena i na drugim, kako državnim, tako i crkvenim, višim instancama. Ishodi su u većini slučajeva bili povoljni po redovnike.

Posljednji spis prije napuštanja samostana odnosi se na molbu moslavačkog vikara Stjepana iz 1520. godine plemićkom sucu Ivanu Vitezu da riješi problem ometanja samostanskog posjeda od strane nekoliko mjesnih plemića.¹⁶ Pretpostavlja se kako su redovnici samostan napustili u vremenu između 1520. i 1544. godine, kada je Garić-grad potpao pod osmanlijsku vlast, te da su se preselili u sigurniju Lepoglavu (Szabo, 1920; str. 106.).

U vremenu nakon oslobođenja Slavonije pokušao je provincijal hrvatske pavlinske pokrajine 1745. i 1746. godine vratiti izgubljene posjede reda, no njegova nastojanja bila su okončana negativnim rezultatom. Nije poznato kome su pripali posjedi ni je li samostan bio korišten u neke druge svrhe (AMG VIII. 8 i 9; Dočkal, 1955., str. 171.).

Rezultati arheoloških istraživanja (2009. – 2010.)

Arheološka istraživanja pavlinskog samostanskog sklopa na Moslavačkoj gori započela su 2009. godine.¹⁷ Kako se samostanski sklop nalazi u nepristupačnom, dubokom klancu u podnožju Debelog brda, novovjekovna i suvremena devastacija (tj. odvoz građevinskog materijala) nije uzela maha. Samostanski sklop ipak nije pao u potpun zaborav zahvaljujući povijesnim (*Povijesna udruga Moslavina*) i planinarskim društvima (*Yeti*), koji su godinama čuvala živu spoznaju na taj najraniji pavlinski samostan današnjeg prostora Hrvatske.¹⁸

Samostanski sklop, do početka istraživanja u cijelosti prekriven mladom šumom johe i graba¹⁹, nalazi se u nepristupačnom klancu. Iako je već samim smještajem

¹⁶ AMG VIII.7; Mályusz, 1935., str. 265. Ovdje treba spomenuti kako A. Eggerer i I. Kristolovec navode kako je 1571. godine Čazmanski kaptol uveo garičke pavline u posjed Beketinec. Ta isprava nije sačuvana u samostanskim spisima, stoga se može pretpostaviti kako je ili pogrešno navedena godina ili je ista pogrešno pročitana (Eggerer, 1663., str. 317.; Kristolovec, *Descriptio... Monasterium in Garić*, str. 127. Dočkal, 1955., str. 168. – 171.).

¹⁷ Arheološka istraživanja vodi dr.sc. Tajana Pleše (Odjel za kopnenu arheologiju, Služba za arheološku baštinu, Hrvatski restauratorski zavod).

¹⁸ Zahvaljujem kolegicama dr. sc. Silviji Pisk, Steli Kos i Jasmini Urodi (*Povijesna udruga Moslavina*) na prijateljskoj i stručnoj pomoći te na iznimnom entuzijazmu s kojim su se uključile u terenska istraživanja.

¹⁹ Kako su korisnik čestice bile *Hrvatske šume* (UŠP Zagreb, Šumarija Kutina, Gospodarska jedinica Kutinska Garjevica), samostan u posljednjih nekoliko desetljeća nije bio ugrožen zbog zaista dobre brige šumara o kulturnoj baštini. Iskrenu zahvalnost za pomoć pri pripremnim radovima te rješavanju logističkih i pravnih problema dugujem višem

u teško pristupačnom klanacu samostan bio izoliran, dodatno osiguranje sklopa riješeno je opkopima s tekućom vodom. Time je određen pravokutni plato koji su zatvarali koljeno potoka Kamenjače (Crkveni jarak) s istočne i južne strane te dva umjetna kanala sa sjeverne i zapadne strane (slika 1.).

Slika 1. Pogled s jugoistoka na samostanski sklop Blažene Djevice Marije
(foto: J. Kliska, 2010.)

Izborom te lokacije za gradnju samostana praćen je kredo *Paulus amat valles*, no uski, nepristupačni, mračni klanac određen s obje strane strmim obroncima obraslima u gustu šumu bio je daleko od mišljene pitome doline. Iako je poznato kako je samostan bio povezan s Gračenicom, crkvom sv. Martina u Bršljenici i Garić-gradom (CD X, 76; CD X, 418; Pisk, 2007., str. 135.), još uvijek nije moguće sa sigurnošću rekonstruirati trase tih kasnosrednjovjekovnih cesta.

Obrisi samostanskih zidova ocrtavali su se i prije početka istraživanja ispod debelog humusnog sloja. Jedini dio samostanskog sklopa vidljiv iznad današnjeg hodnog sloja bilo je sjeverno rame samostanske crkve Navještenja Marijina. Kako bi se čim prije konstruktivno zaštitio i konzervirao taj dio crkve (sačuvan do visine pete trijumfalnog luka), arheološka istraživanja započela su upravo sa sjeverne strane.

savjetniku Krešimiru Turku (Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva), voditelju uprave UŠP Zagreb Krunoslavu Jakupčiću, voditelju Šumarije Kutina Davoru Hlebecu te revirniku Petru Njegovcu.

Tijekom dvije sezone arheoloških radova istražena je crkva po cijeloj dužini (od zapadnog pročelja do tjemena poligonalne apside) unutar sjevernog dijela longitudinalne simetrale. Time je postalo moguće rekonstruirati njene vanjske (dužina 3.155 cm, širina 1.050 cm) i unutarnje (lađa: 1.665 x 860 cm; svetište: 1.275 x 650 cm) dimenzije. Lađa je od svetišta bila odijeljena trijumfalnim lukom, čije dimenzije svijetlog otvora za sada nije moguće sa sigurnošću odrediti (slika 2., slika 3.).

Slika 2. Pogled iz svetišta prema lađi samostanske crkve prije početka arheoloških istraživanja (foto: T. Pleše, 2009.)

Slika 3. Pogled iz svetišta prema lađi samostanske crkve nakon arheoloških istraživanja 2010. (foto: T. Pleše, 2010.)

Iz prostora lađe (1.665 x 860 cm) gotovo je u cijelosti uklonjen oko 350 cm debeo sloj zasipa. Unutar sjevernog dijela lađe nije istražen dio uz sjeverno rame kako se ne bi narušila njegova statička sigurnost. Tijekom radova istražen je izvrsno sačuvan kasnogotički portal na zapadnom pročelju. Raskošno je profiliran uobičajenim ritmom izmjene torusa, konkave i „kruške“ (vanjska širina: 235 cm; unutarnja širina: 160 cm; puna dubina: 150 cm), dok pri dnu profilacije ima karakteristično skošenje. Prag je sastavljen od dva masivna klesanca (prosječni h – 339.50 m). Portal je izrađen od vapnenca (kalkarenit)²⁰, a na njemu nisu pronađeni tragovi oslika. Bočno od profiliranih dovratnika pronađena su vertikalna ojačanja izgrađena od naizmjenično postavljenih redova opeke i lomljenog vapnenca s obilatim korištenjem veziva krupnog granulata (širina 45 cm) (slika 4.).

Slika 4. Zapadni portal samostanske crkve Navještenja Marijina
(foto: J. Kliska, 2010.)

Zbog već spomenutog debelog sloja zasipa, do sada je u cijelosti istražen samo jugozapadni dio lađe. Unutar tog prostora pronađena je podnica (prosječni h – 339.30 m) od opečnih tavela (24 x 24 cm). Podnica je cjelovita (*sic!*), izuzev uleknuća nastalih kao posljedica slijeganja zemlje iznad grobnica. Moguće je zaključiti kako je cijela lađa bila popločena na jednak način. Kako je pak bilo riješeno popločenje svetišta,

²⁰ U reljefu Moslavačke gore nalaze se raznolike stijene – od eruptivnih i metamornih (granit, dijabaz, pegmatit, gnajs, tinjčevi škriljevci, olivinski gabar) do mlađih taložnih sedimenata (prapor, pijesak, šljunak, kaolin, glina, ilovača, lapor i vapnenac). Na Moslavačkoj gori bili su kroz stoljeća aktivni brojni kamenolomi, no većina ih je danas napuštena. Jurković, 2003., str. 1. – 17.

za sada nije moguće reći (slika 5.). U tom dijelu lađe pronađena je i donja stepenica južnog oltara (dužina 185 cm; prosječni h 339 – 65 m).

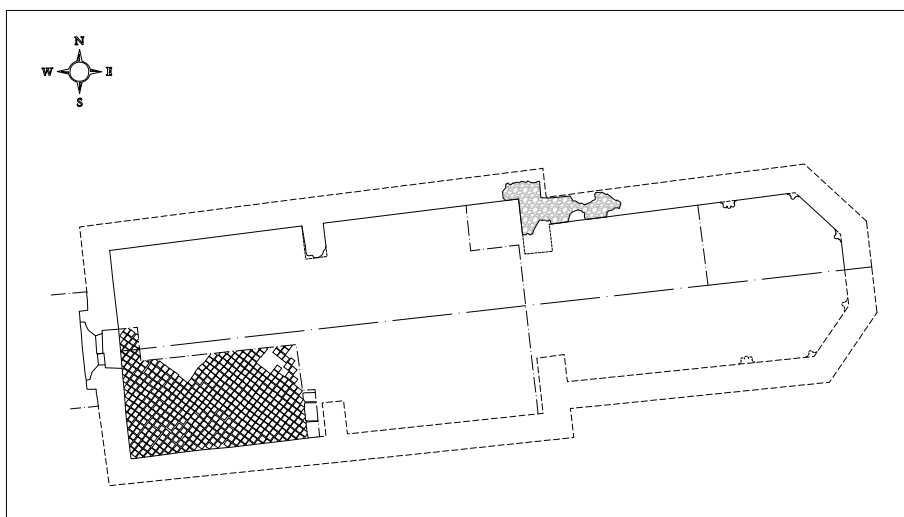

Slika 5. Podnica u jugozapadnom dijelu samostanske crkve Navještenja Marijina (foto: J. Kliska, 2010.)

Svetište crkve, zaključeno na istočnom kraju poligonalnom apsidom, istraženo je jednakim sistemom rada, tj. prema longitudinalnoj simetrali (1.275 x 650 cm). Kao što je prije napomenuto, samostanski je sklop zbog svoje izolirane pozicije izbjegao novovjekovnoj i suvremenoj devastaciji, čime je bio uvjetovan izniman nalaz *in situ* sačuvanih dijelova svodnog sustava. Unutar postignute razine iskopa (prosječni zatečeni h – 343.05 m; prosječni postignuti h – 341.60 m) istražene su tri *in situ* sačuvane, bogato profilirane svežnjaste službe svodnog sustava čiji su segmenti bili slagani u pravilnom ritmu izmjene sivkasto-zelenkastog granita i vapnenca (kalkarenit). Na svežnjastim službama ostala su fragmentarno sačuvana tri sloja vapnenog naliča (crveni, bijeli i plavi). Kako su sačuvane plohe naliča vrlo male, može se samo pretpostaviti kako je izvorni nalič bio crveni, koji je u određenom trenutku premazan bijelim, vapnenim špricem preko kojega je nanesen drugi, tamnoplavi sloj naliča. Dubina iskopa u svetištu neće se spuštati sve dok se ne pronađe odgovarajuće rješenje za sanaciju *in situ* pronađenih svežnjastih službi.

Prema do sada dobivenim rezultatima istraživanja, mogu se izvesti neke nove spoznaje o samostanskoj crkvi Navještenja Marijina. Crkva se nalazi u sjeveroistočnom dijelu samostanskog sklopa, a takvo je smještanje prema do sada poznatim rezultatima istraživanja, odrednica najranijeg vremena izgradnje. Do sada nije nađena nijedna samostanska crkva onodobnog slavonskog prostora takvog položaja

(sve su smještene u jugozapadnom kutu samostanskih sklopova). Ni samostanske crkve na prostoru susjedne Mađarske nisu bile smještene u sjeveroistočnom dijelu sklopa izuzev one najstarije u Pécs-Jakabhegyu.²¹ Crkva je bila izgrađena u skladu s uzusima propovjedničkih redova, a jednobrodnost sakralnog objekta naglašena je podjednakim dužinama lađe i svetišta. Na istoku je svetište zaključeno poligonalnom apsidom. Takvo tlocrtno rješenje nastavit će se primjenjivati prilikom izgradnje svih kasnijih pavlinskih samostanskih crkava (slika 6.).

Slika 6. Tlocrtna rekonstrukcija samostanske crkve Navještenja Marijina (izrada: Vektra-Geo3D, 2010.)

Nadalje, ovim prvim arheološkim istraživanjima potvrđen je njen glavni ulaz na zapadnom pročelju. Drugi ulaz, koji je omogućavao komunikaciju iz samostanskog sklopa, može se pretpostaviti na južnom zidu lađe, odnosno svetišta.

Velik broju pronađenih arhitektonskih profilacija upućuje na to kako je crkva imala križno-rebrasti svod. Nadalje, prema pronađenim ulomcima moguće je zaključiti kako je lađa bila osvijetljena dnevnim svjetlom prozorima (najvjerojatnije biforama ili triforama) koji su bili postavljeni u gornjoj zoni sjevernog zida, no za sada

²¹ Prvi pavlinski samostan osnovao je 1225. godine biskup Bartol. U samostan posvećen sv. Jakovu smjestio je sve pustinjake koji su boravili u okolici Pečuha. Prva crkva bila je izgrađena u romaničkom duhu, a svetište je bilo zaključeno polukružnom apsidom. Tek je početkom 16. stoljeća izgrađena kasnogotička crkva, koja je novom, znatno većom lađom obuhvatila cijelu raniju crkvu. Samostan je napušten 1543. godine (Tamàs, 2003.; str. 29.-34.).

nije moguće govoriti o njihovoj broju. Jesu li prozori bili postavljeni i na južnom zidu, ponajviše ovisi o tipu prostora koji se nalazio uz južno pročelje južnog zida crkve. Je li i zapadno pročelje bilo raščlanjeno nekim prozorom ili pak rozetom, također za sada nije moguće reći. Svetište je najvjerojatnije bilo osvjetljeno trima biforama, s po jednom smještenom na poligonalnom, začelnom zidu svetišta. Pretpostavku kako su svetište osvjetljavale bifore podržavaju komparativni primjeri (npr. Šenkovec, Lepoglava i Kamensko) te dužina (340 cm) zidnih ploha poligonalno zaključenog začelnog zida.

Za razliku od drugih onodobnih pavlinskih samostana, moguće je iz sačuvanih isprava rekonstruirati broj oltara (iako bez točnog smještaja) koji su se nalazili u samostanskoj crkvi Navještenja Marijina. Može se zaključiti kako je prvi oltar bio sagrađen u vrijeme kada je sagrađena (prva) crkva te kako je (najvjerojatnije) bio posvećen Navještenju Marijinu. Drugi oltar nepoznatog titulara izgrađen je kao misna zaklada Ivana Čupora Moslavačkog²² 1391. godine (AMG II. 50; Dočkal, 1955., str. 54.). Oltar posvećen sv. Jeleni podignut je kao misna zaklada Ivana i Brcka Čemera iz Kosovca 1404. godine (AMG II. 15; Mályusz, 1932., str. 95.; Dočkal, 1955., str. 63. – 64.). Četvrti oltar posvećen sv. Pavlu Apostolu podigao je 1408. godine slavonski ban Pavao Peć (1404. – 1406.) kao misnu zakladu za sebe i svoju sestru Margaretu. To je ujedno i jedini oltar koji se prema podacima iz darovnice može točno smjestiti u južni dio svetišta (AMG III. 30 i 32, Mályusz, 1932., str. 99. – 100.; Dočkal, 1955., str. 65.). Oltar posvećen svetim djevicama i mučenicama Katarini, Barbari, Uršuli i Doroteji podignut je u ime misne zaklade križevačkog župana Pavla Čupora Moslavačkog 1409. godine (AMG III. 35 i 36; Mályusz, 1932., str. 100. – 101.; Kristolovec *Descriptio... Monasterium in Garić*, str. 127.; Dočkal, 1955., str. 66.).

Arhivski izvori omogućili su i spoznaju o plemićima koji su bili ukopani u samostanskoj crkvi. Prema svojim izričitim željama u oporukama, u crkvi su bili pokopani 1409. slavonski ban Pavao Peć (AMG III.37, 38, 42, 44 i 52; Mályusz, 1932., str. 101., 103. – 106.; Dočkal, 1955., str. 69. – 71.), 1417. Klara iz Lesne sa svojim kćerima i njihovim obiteljima i Filip iz Sredne (Dočkal, 1955., str. 179.) te 1478. godine svećenik Stjepan, kapelan garićgradskog kastelana (AMG VII. 24; Dočkal, 1955., str. 157. – 159.). U crkvi su prema svojim oporukama trebala biti pokopane i Jelena, udovica

²² Čupori Moslavački (*Chupor de Monoszlo*) bili su moćna slavonska plemićka obitelj. U svojem posjedu imali su i gradove Moslavinu (*Monoszlo*), Podgrađe (*Warallya*) na zapadnim obroncima Moslavačke gore, Bršljanovac (na istočnim obroncima) i Jelengrad (*Szarvaskó*). Njihovi posjedi protezali su se sve do Lonje, ponegdje i preko Save, a na sjeveru do Čazme. Imali su veliku političku ulogu u vrijeme kralja Vladislava i Matije Korvina. Loza Čupora Moslavačkih došla je polako kraju smrću Stjepana Čupora. Posjede ove moćne moslavačke obitelji preuzela je plemićka obitelj Bakač Erdödy. Bösendorfer, 1910., str. 78. – 79.; Dočkal, 1952.a: 33; Bedić, 1995., str. 54. – 67.

magistra Konrada iz Hrušovca (AMG V.120; Mályusz, 1933., str. 85. – 86.; Eggerer, 1663., str. 207.; Dočkal, 1955., str. 135. – 136.) te plemkinja Jakoma Kastelančić (AMG VI. 37 i 43; Mályusz, 1934., str. 132.; Dočkal, 1955., str. 153. – 156.), no obitelji su bile osporile njihove posljednje želje. U nadolazećim godinama nastavit će se radovi u crkvi te se može opravdano očekivati kako će spomenuti samostanski pokrovitelji biti potvrđeni u arheološkom kontekstu.

O izuzetnoj ulozi koju je u stvaranju onodobnog kulturno-povijesnog pejzaža imao samostan Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori ponajbolje govore rezultati dvije sezone dosadašnjih arheoloških istraživanja. Njima je potvrđena važnost toga samostanskog skopa i na moslavačkom prostoru i na širem prostoru kasnosrednjovjekovne Slavonije. Otvoren je ostao cijeli niz pitanja (npr. je li crkva bila ojačana kontraforima na slobodnim pročeljima, kako je bila riješena njena povezanost s drugim samostanskim prostorima i dr.), no na njih će odgovor dati rezultati nadolazećih arheoloških istraživanja.

Popis literature

Izvori

- Benger, Nicolaus (oko 1740.), *Chronotaxis monasteriorum Ordinis FF: Eremitarum s. Pauli primi Eremitae in provinciis Istriae et Croatiae*. Arhiv HAZU (II b. 212).
- Eggerer, Andreas (1663.), *Fragmen panis corvi proto - eremitici seu Reliquiae annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum s. Pauli primi Eremitae*. Viennae.
- Kovachevich, Tomo (rukopis bez naznačenog vremena nastanka), *Monasteriorum in Croatia*. Arhiv HAZU (III. d. 8).
- Kristolovec, Ioannes (rukopis bez naznačenog vremena nastanka), *Descriptio monasteriorum ordinis S. Pauli primi Eremitae in Illyrico*. Arhiv HAZU (IV d. 77)
- Kristolovec, Ioannes (rukopis bez naznačenog vremena nastanka), *Descriptio Monasteriorum s. Pauli primi Eremitae in Illyrio fundatorum, tam per Turcas ab antiquo destructorum quam in praesens existentium cum suis memorabilibus per Rssmum Patrem Fr. Joannem Kristolovecz Proto-eremitici Ordinis s. Pauli Generalem conciccata additis ad calcem notis historicis P. Fr. Nicolai Benger 1738*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb (R. 4321).
- Orosz, Franciscus (1747.), *Synopsis annalium coenobiticorum Fratrum Eremitarum Ordinis s. Puli primi Eremitae*. Sopronii.
- Adamček, Josip (1989.), *Pavlini i njihovi feudalni posjedi*. U: Đ. Cvitanović et al.(ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. Zagreb, str. 41. – 65.

- Andrić, Stanko (1996.), Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29, str. 21. – 39.
- Andrić, Stanko (2001.), *Potonuli svijet: rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*. Slavonski Brod.
- Bedić, Marko (1995.), Čupori Moslavački. *Kaj* 3, str. 53. – 67.
- Bedić, Marko (1995. a), Pavlinski samostan Blažene Djevice Marije pod Garićem. *Lepoglavski zbornik (Šest stoljeća kulture i umjetnosti u Lepoglavi)*, str. 97. – 110.
- Budak, Neven (2001.), John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana. U: Z. Hunyadi, J. Laszlovszky (ur.), *The crusades and the Military orders: expanding the frontiers of Medieval Latin Christianity*. Budapest, str. 283. – 291.
- Budak, Neven (2004.), Povijesni okvir. U: M. Jurković, A. E. Brandenburg (ur.), *Hrvatska renesansa*. Zagreb, str. 23. – 45.
- Budak, Neven; Raukar, Tomislav (2006.), *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb.
- Budak, Neven (2007.), *Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku*. Zagreb.
- Buturac, Josip (1943.), Povijesni priegled redovništva u Hrvatskoj. *Croatia sacra* 20-21, str. 131. – 152.
- Dobronić, Lelja (1984.), *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb.
- Dobronić, Lelja (1987.), Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. *Croatia Christiana Periodica* 20, str. 1. – 25.
- Dobronić, Lelja (1998.), Svetište Majke Božje Garičke i plemići iz Paližne. *Kaj* 31, str. 69. – 77.
- Dočkal, Kamilo (1955.), *Samostan Blažene Djevice Marije u Gariću*. Zagreb.
- Dubois, Jacques (1988.), *Monaški redovi*. Novi Sad.
- Elm, Kaspar (2000.), Eremiten und Eremitenorden des 13. Jahrhunderts. U: K. Elm (ur.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. Berlin, str. 11. – 22.
- Franzen, August (1996.), *Pregled povijesti crkve*. Zagreb.
- Fülöpp Romhányi, Beatrix (2000.), *Die Pauliner in mittelalterlichen Ungarn*. U: K. Elm (ur.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. Berlin, str. 143. – 156.
- Grgin, Borislav (2001.), *Počeci rasapa: Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb.
- Horvat, Zorislav (1989.), Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj. U: Đ. Cvitanović et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. Zagreb, str. 95. – 109.
- Horvat, Zorislav (1992.), *Katalog gotičkih profilacija*. Zagreb.
- Inalcik, Halil (2002.), *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300.-1600*. Zagreb.
- Jurković, Ivan (2003.), Metalogenija južne Tisije – Moslavačka gora, Pšunj, Papuk i Krndija. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik* 15/1, str. 1. – 17.
- Klaić, Nada (1971.), *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb.

- Klaić, Nada (1976.), *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb.
- Klaić, Nada (1989.), *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tortkove krunidbe (1377. g.)*. Zagreb.
- Klaić, Vjekoslav (1904.), *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*. Zagreb.
- Kovačević, Dražen (1992.), *Pavlini samostan BDM pod Garićem (Bela Crkva)*. *Zbornik Moslavine 2*, str. 57. – 65.
- Kruhek, Milan (1989.), *Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj*. U: Đ. Cvitanović et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. Zagreb, str. 67. – 93.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1886.), *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, *Rad Jugoslavenske akademije za znanost i umjetnost* 81, str. 1. – 80.
- Mályusz, Elemér (1931. – 1935.), *A szlavoniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban*, *Levéltári közlemények* 9 (1931.) str. 284. – 315.; 10 (1932.) str. 92. – 123.; 10 (1932.) str. 256. – 286.; 11 (1933.) str. 58. – 92.; 12 (1934.) str. 111. – 154.; 13 (1935.) str. 233. – 265.
- Mužić, Ivan (2008.), *Vjera Crkve bosanske*. Split.
- Pisk, Silvija (2007.), *Topografija Garića, Gračnice i Moslavine od 1163. do 1400*. Zagreb. (magistarski rad)
- Raukar, Tomislav (1997.), *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb.
- Sekulić, Ante (1989.), *Vrela za povijest pavlina*. U: Đ. Cvitanović et al. (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. Zagreb, str. 377. – 380.
- Smičiklas, Tade (1882.), *Poviest Hrvatska. Dio prvi – od najstarijih vremena do godine 1526*. Zagreb.
- Smičiklas, Tade (1904. –), *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Zagreb.
- Świdziński, Stanisław (1968.), *Die Augustinusregel im Pauliner-Orden*. *Augustiniana* 18, str. 29. – 38.
- Szabo, Gjuro (1919.), *Spomenici kotara Ivanec*. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 14, str. 22. – 96.
- Szabo, Gjuro (1920./2006.), *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb.
- Šanjek, Franjo (1993.), *Crkva i kršćanstvo u Hrvata (srednji vijek)*. Zagreb.
- Šanjek, Franjo (1996.), *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: pregled religiozne povijesti Hrvata (7. - 20. st.)*. Zagreb.
- Šidak, Jaroslav (1975.), *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*. Zagreb.
- Šišić, Ferdo (1962.), *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb.
- Tamás, Guzsik (2003.), *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Budapest.

- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1888.), O stanju više nastave u Hrvatskoj prije a osobito za Pavlinah. *Rad Jugoslavenske akademije za znanost i umjetnosti* 23, str. 78. – 104.
- Török, József (2000.), *Die Paulinerliturgie in Ungarn*. U: K. Elm (ur.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. Berlin, str. 125. – 134.
- Vukičević Samaržija, Diana (1986.), *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*. Zagreb.

Monasterium B. V. Mariae sub monte seu Promontorio Garigh, alias Garich

Summary

The oldest Paulist monastery in the territory of the present-day Croatia is situated southwards from the old town of Garić, at the foot of the highest peak of Dugačko brdo hill on Moslavačka gora. Master Tiburtius founded around 1250 the Monastery of the Blessed Virgin Mary, also known as *Bela crkva* (Engl. White Church). Thanks to its political and economic power, the monastery complex was significantly developed during the 14th and the 15th centuries. The monks had left the monastery in Moslavina due to the Ottoman attack to the Moslavina area in the period between 1520 and 1544.

The monastery is located on a raised rectangular plateau, defined on four sides by Crkveni jarak stream and its tributaries. Prior to the archaeological explorations carried out in 2009, the monastery complex was densely vegetated. It was nevertheless possible to discern its outer dimensions. During two seasons of archaeological works, the monastery church was explored along the whole length inside the northern part of its longitudinal bisector. The church of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary (3155 x 1050 cm), situated in the northeastern part of the complex, is a longitudinal, uni-naval (1665 x 860 cm) building, with a polygonally shaped sanctuary (1275 x 650 cm). A richly profiled late-Gothic portal was found on its western front. It was further established that the church interior had been paved with bricks. According to the results achieved so far, it may be supposed that the ground-plan disposition of the monastery complex resembled the one of the Paulist monastery in Pécs-Jakabhegy.

Keywords: the late-mediaeval Slavonia; Moslavačka gora; the Paulist monastery of the Blessed Virgin Mary.

Dr. sc. Tajana Pleše
Odjel za kopnenu arheologiju
Služba za arheološku baštinu
Hrvatski restauratorski zavod
10 000 Zagreb
Kožarska 5
tplese@h-r-z.h